

Пестова Д.О.

Запорізький національний університет

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН)

У статті основна увага приділена питанню дослідження гуманітарних практик на прикладі скандинавських країн. В ході дослідження автор прийшов до наступних висновків: політика нацистської Німеччини по відношенню до Швеції, Данії та Норвегії була кардинально різною. Швеція дотримувалась позиції нейтралітету й це дозволило їй урятувати не лише своїх євреїв, але й біженців з інших країн. По відношенню до Данії політика носила м'який характер, що дало можливість врятувати більшу частину єврейського населення. Норвегія з усіх трьох країн зазнала найбільше утисків з боку окупаційної влади й мала найбільші масштаби Голокосту в регіоні.

Щодо гуманітарних практик скандинавських країн, то можна виділити кілька напрямків допомоги. По-перше, це переховування та евакуація єврейського населення, по-друге, надання економічної допомоги жертвам Голокосту, по-третє, створення міжнародних організацій для допомоги євреям. Також варто підкреслити важливість підписання міжнародних договорів щодо даного питання.

Різний вектор окупаційної влади по відношенню до скандинавських країн дає можливість говорити про різні виміри Голокосту та гуманітарних практик. Важливо наголосити, що цей регіон має свою специфіку. З одного боку, ми говоримо про Скандинавію в цілому. З іншого боку, ми говоримо про три різні країни. Для кожної з них були характерні специфічні гуманітарні практики. Для Данії це була евакуація євреїв, для Норвегії – допомога жертвам Голокосту, а для Швеції – позиція двох стільців.

Сьогодні питання надання гуманітарних практик є досить важливим. Особливо гостро воно стоїть в контексті сучасної ситуації в Україні, адже країна потребує важливої підтримки з боку союзників.

Ключові слова: євреї, практики гуманітарної допомоги, Голокост, Стокгольмська декларація 2000 року, Швеція, Данія, Норвегія, європейські країни, Друга світова війна.

Постановка проблеми. Конфлікти, військові вторгнення, терористичні акти – це є проблемами, які потребують вирішення не лише з позиції держави, але й громадськості. Наслідками будь якої війни завжди є зміни – політичні, економічні, соціальні тощо. Руїнація інфраструктури, економічні збитки, міграція людей, які змушені покидати свої дома, серйозні людські втрати. На даний момент ці проблеми є актуальними для реалій українського життя.

Жертвами таких подій стають найбільш незахищені верстви населення. Для подолання наслідків військових вторгнень є практики гуманітарної допомоги, які вже напрацьовані країнами Європи, враховуючи досвід світових війн та регіональних війн ХХ початку ХХІ ст.

Яскравим прикладом прояв подібної практики ми можемо назвати активну допомогу євреям, які

постраждали від дискримінації в часи Другої світової війни. Показовими є такі факти: переховування євреїв, навіть під страхом смерті; намагання урятувати єврейське населення країни від знищення шляхом переправи його до сусідньої нейтральної країни (така політика була характерна для Норвегії та Данії, які переправляли своїх євреїв до Швеції); створення для євреїв фальшивих документів, які допомагали їм урятувати їх життя.

За визначенням євростату до скандинавських країн належать Данія, Швеція та Норвегія [10], хоча варто відзначити, що деякі дослідники включають до цього списку ще й Фінляндію та Ірландію. Проте в даному дослідженні ми притримуємося позиції, щодо приналежності до регіону лише трьох країн. Всі три скандинавські країни мали свої особливості в часи Другої світової війни. Перш за все Швеція була нейтральною

країною й змогла прихистити досить багато єврейських біженців тим самим урятувати їм життя. По відношенню до Данії гітлерівська Німеччина проводила досить лояльну політику й «дозволила» евакуювати зі своєї країни більшу частину євреїв. Говорячи про Норвегію, то варто підкреслити, що для цієї країни найбільш характерним був загальноєвропейський сценарій розвитку подій щодо вирішення єврейського питання – конфіскація майна, арешти, розстріли й депортації до таборів смерті.

В даній статті основна увага приділена питанню гуманітарним практикам Скандинавії в період Другої світової війни: порівняльний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію даного питання ми умовно можемо розділити на 2 групи: перша – це дослідження присвячені питанню євреїв в скандинавських країнах, а друга – основні гуманітарні практики в часи Другої світової війни.

До першої групи історіографічних праць ми можемо віднести наступні: Б. Райзеля та Б. Бруланда «Історичне та моральне врегулювання щодо єврейської меншини під час Другої світової війни» [3]. Дане дослідження було опубліковане у 1997 році й висвітлює в основному економічний аспект даного питання. Лоне Рюніц «Данія та єврейські біженці 1933–1940», яка висвітлює основну політику країни щодо євреїв в даний період. Йохана Остінга «Зліт і падіння реалізму малих держав: Швеція і Друга світова війна» [12].

До другої групи ми можемо віднести наступні дослідження: Луїза Сковхольм Бог «Єврейська акція та евакуація данських євреїв у жовтні 1943 року» [14], Расмус Крет та Міхаель Могенсен «Політ до Швеції. Акція проти данських євреїв, жовтень 1943», Ганс Соде-Мадсена «Водій наказав! Єврейська акція, жовтень 1943» [4], Ганс Кірхгофа «Людина без паспорта не є особою – Данія в міжнародній політиці щодо біженців 1933–1939 рр.» [6]. Дані історіографічні дослідження висвітлюють лише політичний або економічний бік питання гуманітарних практик в окремій країні, проте не розкривають спільне та особливе для кожної зі скандинавських країн.

Джерелознавча база представлена такими джерелами як усноісторичні джерела – фільм «Втеча до Швеції» [9], який створено зі спогадів очевидців тих подій, що представлені на сайті данського інституту міжнародних досліджень. Даний сайт розкриває питання геноциду в різних країнах й Голокосту зокрема; статистичні дані, а саме наведеними сайтом Яд Вашем щодо кількості

праведників світу [15]; документи, що є актами міжнародної співпраці та звіти – Стокгольмська декларація з питань Голокосту від 2000 року [17] та звіт щодо Голокосту в Норвегії, представлений на офіційному сайті державного департаменту США [20]; Пасторський лист данських єпископів під назвою «Позиція данської церкви щодо єврейського питання» створений 29 вересня 1943 року [7]. Даний документ висвітлює позицію єпископів країни щодо непогодження з дискримінаційним ставленням до єврейського населення.

Отже виходячи з історіографічних та джерелознавчих даних перед автором постає завдання висвітлити не розкриті питання.

Постановка завдання. Метою нашої наукової розвідки є аналіз європейських практик гуманітарної допомоги під час Другої світової війни (на прикладі скандинавських країн).

Виклад основного матеріалу. Данія, Швеція та Норвегія – три країни з кардинально різною політикою з боку нацистської Німеччини. В період Другої світової війни, кожна з цих країн мала свої особливості. Для однієї країни була характерна максимальна відкритість до допомоги євреям, тоді як для іншої – Голокост став частиною тогочасного політичного та повсякденного життя. Розглянемо більш детально європейські практики гуманітарної допомоги в цих трьох країнах.

Першою країною для розгляду буде Норвегія. Норвегія була окупована у квітні 1940 року. Саме з моменту окупації почалися обвали та репресії проти єврейського населення. На момент приходу окупаційної влади в Норвегії проживало 2100 євреїв (за даними Яд Вашем проживало близько 1400) [16], у відсотковому співвідношенні це було лише 0,8% від загальної кількості населення. В питанні Голокосту досить вагому роль зіграла місцева влада та колаборанти [19]. Саме вони в спробах догодити Нацистській Німеччині активно сприяли знищенню євреїв в країні. Варто підкреслити, що близько третини від усіх євреїв країни потрапили до Аушвіцу. Також влада здійснювала конфіскацію єврейського майна, проте як зазначено в статті Б. Бруланда конфісковане майно переходило у власність держави [3]. Варто підкреслити, що основний масив населення не погоджувався з подібною дискримінаційною політикою нової окупаційної влади. Населення країни проводило мітинги та протести проти даної політики, а також завдяки руху опору частину євреїв вдалось переправити до Швеції й відповідно урятувати їх. За свідченнями М. Мішле рух опору був попереджений про майбутні єврейські арешти та

депортації за три місяці й відповідно було достатньо часу для того, аби переправити населення до нейтральної Швеції. Проте авторка задає в даному контексті досить логічне питання, чому не всіх євреїв вдалось перевести? Й відповідь була досить простою – розбіжності всередині самого руху опору, адже не всі його учасники вважали за потрібне евакуювати євреїв з власної землі.

Варто наголосити, що досить довгий час Ногвегія не вбачала своєї провини в Голокості. Лише в 2012 році прем'єр-міністр країни вибачився за злочини, які вчинила Норвегія в часи Другої світової війни, а у 2015 році свої вибачення принесли залізничні компанії країни [21].

Проте повернемося до гуманітарної допомоги. Варто підкреслити, що вона проявлялася не лише в спробі врятувати єврейське населення шляхом переправи його до Швеції, але й в економічній допомозі. Економічну допомогу уряд країни почав надавати вже по завершенню війни. За даними наведеними у дослідженні Б. Бруланда та Б. Райзеля Міністерство юстиції запланувало виділити на відшкодування євреям (як к компенсація за втрату майна, яке було конфісковане в часи війни) 250 млн. норвезьких крон це колективна компенсація та 200000 індивідуальної компенсації. Ця допомога мала бути поділена наступним чином:

- індивідуальна допомога тим, хто постраждав (загалом уряд витратив приблизно від 100 до 200 млн норвезьких крон);
- допомога єврейским общинам країни (150 млн норвезьких крон);
- допомога для створення центру Голокосту в Норвегії (40 млн норвезьких крон);
- внесок на користь міжнародної єврейської спільноти (60 млн норвезьких крон) [3].

Говорячи про Данію в даному контексті, то варто підкреслити, що вона була окупована, так само як й Норвегія, у квітні 1940 року. На початок Другої світової війни кількість євреїв в Данії складала 7,5 тисяч осіб, з яких більша частина була громадянами країни й лише незначний відсоток становили біженці (для порівняння в Норвегії проживало набагато менше єврейського населення). Третій Рейх не проводив заходів щодо знищення єврейського населення в країні до 1943 року. Досить показовим є той факт, що євреїв не змушували носити жовту зірку на одязі. Також за міською легендою король Данії Кристіан Х нашив собі на одяг жовту зірку в знак підтримки євреїв (до слова, це був дідусь нині правлячої королеви Маргрете II, яка вже була народжена під час нацистської окупації) [11].

1943 рік вносить радикальні зміни в положенні євреїв країни (це було пов'язано із поразками Гітлерівської Німеччини на фронтах та посиленням руху опору). Саме в цей період часу влада країни й власне населення почали активно протистояти проти знищення єврейського населення. Були зроблені наступні кроки: по-перше, населення країни долучилися до мітингів й протестів проти утисків їх громадян, адже данці вважали, що євреї є частиною данського суспільства й їх власним народом (яскравим прикладом є лист данських пасторів з протестом проти політики гноблення євреїв [7]); по-друге, завдяки добре організованому руху опору практично всіх євреїв вдалось переправити до Швеції, хоча варто наголосити що переправа коштувала величезних коштів й не завжди проходила успішно, та й лодки не рідко тонули у морі; по-третє, Данія активно намагалась врятувати, тих євреїв, яких Німеччина відправила до концентраційного табору. Євреїв Данії близько 500 осіб було відправлено до Терезьєнштадт [8], проте жоден з них не потрапив до найстрашніших таборів смерті. Як згадували свідки тих подій, ставлення німців в концентраційному таборі до них було досить «лояльним» (наскільки це можна уявити). Також відповідно до свідчень ми можемо говорити, що данським євреям було дозволено отримувати продуктові набори, саме завдяки яким євреям й вдалось вижити [9]. Власне факт постачання продуктових наборів до концентраційного табору є свого роду виключенням й розумінням, того що влада Третього рейху з повагою ставилася до громадян Данії, включаючи євреїв. В історіографії в цілому прийнято називати дані події як «данське диво». Воно скоріш за все було обумовлено не скільки ідеальною арійською зовнішністю данців (варто підкреслити, що й норвежці мали світле волосся та блакитні очі, проте до них було інше ставлення), скільки власне прихильним ставленням Гітлера власне до самої Данії.

Не дивлячись на свою «бездоганну» репутацію по відношенню до єврейського населення Данія також мусила принести свої офіційні вибачення у 2005 року. Справа в тому, що Данія відмовила частині біженців з Німеччини у наданні прихистку. Цих євреїв було відправлено назад до Німеччини [5].

Тепер варто звернути нашу увагу на Швецію. Як зазначалось вище Швеція дотримувалася позиції нейтралітету. Проте варто підкреслити, що в цей період історії країна мала активні торговельні зв'язки з Німеччиною. Вона поставляла залізну руду (для прикладу в 1944 році Швеція допра-

вила до Німеччини 7,5 млн тонн залізної руди), а також через неї пролягали залізничні сполучення для переправлення німецької армії до Норвегії та Фінляндії [1]. Ще одним фактором «нейтралітету» є підтримка й вдячність уряду країни за розгром Третім Рейхом більшовизму (лист з подякою направив король Густав V 28 жовтня 1941 року). Проте з іншого боку, Швеція активно надавала допомогу Фінляндії у 1939–1940 роках: як фінансово так й надавала прихисток для фінських дітей [13].

Щодо власне допомоги євреям, то першими кроками було створено у 1938 році відповідного Комітету (від був створений шведськими євреями), який займався вивезенням людей з Німеччини. Проте варто підкреслити, що дана організація діяла досить обережно, адже побоювалася негативної реакції Гітлера й можливої окупації країни. В країні також прокотилася ціла хвиля засудження політики Гітлера по відношенню до євреїв, хоча таку позицію досить різко критикував король Густав V. Вірогідніше за все позиція правителя країни була зумовлена страхом окупації та підривом політики «нейтралітету» [13].

Посилення позицій на фонтах Англії та США починаючи з 1942 року сприяло тому, що Швеція змінила своє ставлення до євреїв. Перш за все, коли Нацистська Німеччина почала проводити арешти та знищення норвезьких євреїв країна виступила проти подібної політики й згодом надала притулок приблизно 1200 євреям [2], які тікали з Норвегії. Так само відбулося й по відношенню щодо данських євреїв, яких охоче прийняла у себе Швеція. Тобто як ми можемо побачити, що за період 1942–1943 років країна прийняла більше 8000 євреїв (це враховуючи євреїв Данії та Норвегії) [2]. Також варто наголосити, що країна участь у порятунку євреїв з концентраційних таборів за програмою «Білі автобуси» [18].

В 2000 році в Стокгольмі була підписана декларація про Голокост. Дана декларація була сформована на основі Стокгольмського міжнародного форуму з питань Голокосту. В даному форумі прийняло участь 46 представників різних країн.

Декларація стала своєрідною спробою протистояння проти заперечення Голокосту [17].

Висновки. Отже ми можемо зробити висновки, що основними векторами надання гуманітарної допомоги євреям в Данії, Швеції та Норвегії були:

- переховування та евакуація єврейського населення до нейтральної Швеції;
- створення фальшивих паспортів для євреїв;
- економічна допомога жертвам Голокосту;
- направлення гуманітарних посилок до Терезієнштадт та вивезення спеціалізованими автобусами бранців концентраційного табору;
- створення різноманітних організацій, з метою евакуації євреїв з гітлерівської Німеччини.

Також варто наголосити, що всі три скандинавські країни мали досить різну політику по відношенню окупаційної влади (якщо ми говоримо про Данію та Норвегію) по відношенню до євреїв, з одного боку, й спільну політику щодо гуманітарних практик, з іншого. Варто підкреслити, що за даними наведеними Яд Вашем в Норвегії було 68 праведників світу, в Данії – 22, а у Швеції – 10 [15]. Ці дані свідчать про те що, населення країн активно намагалось протистояти антисемітським діям нацистської Німеччини. Ми можемо чітко простежити, що в більшості своїй політика даних країн була направлена на порятунок євреїв від знищення. Швеція проявила себе досить гостинною країною, яка загалом за час війни й в перші повоєнні роки прийняла більше 10000 біженців, яким вона надала притулок. Для Данії було характерне так зване диво, відповідно до якого країна змогла врятувати більше 90% своїх євреїв від Голокосту. Для Норвегії був досить притаманний «загальноєвропейський сценарій», щодо єврейського питання, хоча навіть в таких умовах країні вдалось евакуювати частину свого єврейського населення.

Для науковців, які зацікавлені даною тематикою є актуальною, бо має багато недосліджених фактів. В першу чергу це стосується питання щодо гуманітарних практик по відношенню до України на сучасному етапі (як спосіб порівняння в історичній ретроспективі).

Список літератури:

1. Нейтралітет Швеції в Другій світовій війні. URL: <http://surl.li/qatxs>.
2. Allied Relations and Negotiations With Sweden. URL: <http://surl.li/qaudf>.
3. Berit Reisel, Bjarte Bruland. Historical and moral settlement of the Jewish minority during World War II. URL: <http://surl.li/qatwu>.
4. Brian B. M. Larsen. Danske jøders skæbne. URL: <http://surl.li/qatvi>.
5. Cecilia Felicia Stockholm Banke. The Legacies of the Holocaust and European Identity after 1989. URL: <http://surl.li/qatxp>.

6. Dansk flygtningepolitik 1933–1938 – medmenneskelighed eller egne interesser? URL: <http://surl.li/qatvn>.
7. De danske biskoppers hyrdebrev af 29. september 1943: «Den danske kirkes stilling til jødespørgsmålet» URL: <http://surl.li/qatwd>.
8. Denmark URL: <http://surl.li/qauda>.
9. Film om flugten til Sverige URL: <http://surl.li/lmoxx>.
10. Glossary: Scandinavian countries. URL: <http://surl.li/qauc1>.
11. Jewish Population of Denmark. URL: <http://surl.li/lmoyr>.
12. Johan Östling. The Rise and Fall of Small-State Realism Sweden and the Second World War. URL: <http://surl.li/qaucg>.
13. King Gustav V of Sweden: Nazi Sympathiser? URL: <http://surl.li/qatxv>.
14. Louise S. Jødeaktionen og evakueringen af danske jøder i oktober 1943. URL: <http://surl.li/qatux>.
15. Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country and Ethnic Origin, as of January 1, 2022. URL: <http://surl.li/hhnuo>.
16. Norway URL: <http://surl.li/qaucy>.
17. Stockholm Declaration. URL: <http://surl.li/qatyc>.
18. SWEDEN URL: <http://surl.li/qaudk>.
19. The Holocaust in Norway URL: <http://surl.li/lmoxa>.
20. The JUST Act Report: Norway. URL: <http://surl.li/qaubl>.
21. The Long Legacy of the Shoah in Scandinavia URL: <http://surl.li/qaugt>.

Piestova D.O. EUROPEAN PRACTICES OF HUMANITARIAN AID DURING THE SECOND WORLD WAR (ON THE EXAMPLE OF SCANDINAVIAN COUNTRIES)

The article focuses on the study of humanitarian practices on the example of the Scandinavian countries. In the course of the study, the author came to the following conclusions: the policy of Nazi Germany towards Sweden, Denmark and Norway was radically different. Sweden maintained a position of neutrality, which allowed it to save not only its own Jews but also refugees from other countries. In relation to Denmark, the policy was lenient, which made it possible to save most of the Jewish population. Of the three countries, Norway suffered the most oppression from the occupying authorities and had the largest scale of the Holocaust in the region.

As for the humanitarian practices of the Scandinavian countries, there are several areas of assistance. Firstly, it is the hiding and evacuation of the Jewish population, secondly, the provision of economic assistance to Holocaust victims, and thirdly, the creation of international organizations to help Jews. It is also worth emphasizing the importance of signing international agreements on this issue.

The different vector of the occupation authorities in relation to the Scandinavian countries makes it possible to talk about different dimensions of the Holocaust and humanitarian practices. It is important to emphasize that this region has its own specifics. On the one hand, we are talking about Scandinavia as a whole. On the other hand, we are talking about three different countries. Each of them was characterized by specific humanitarian practices. For Denmark it was the evacuation of Jews, for Norway it was assistance to Holocaust victims, and for Sweden it was the position of two chairs.

Today, the issue of providing humanitarian practices is quite important. It is especially acute in the context of the current situation in Ukraine, as the country needs important support from its allies.

Key words: Jews, humanitarian aid practices, Holocaust, Stockholm Declaration of 2000, Sweden, Denmark, Norway, European countries, World War II.